

Міністерство освіти та науки України
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»

Історико-філологічний факультет

Кафедра української та зарубіжної літератур

**ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА АНАЛІЗУ
ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ: СУЧАСНІ ВЕКТОРИ
ДОСЛІДЖЕНЬ**

Збірник наукових статей

Одеса

2023

УДК 811.161.2'42 (075.8)

Рекомендовано до друку Вченою радою ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
(протокол № 4 від 26 жовтня 2023 року)

Редакційна колегія

Авксентьєва Г. А., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор.

Боєва Е. В., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор.

Павлюк Н. Л., кандидат філологічних наук, викладач – відповідальний редактор.

Яремчук Н. В., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор.

Рецензенти

Шевченко Т. М. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури та компаративістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Олексенко В. П. – доктор філологічних наук, професор кафедри української і слов'янської філології та журналістики Херсонського державного університету.

Теорія та практика аналізу художнього тексту: сучасні вектори досліджень : збірн. наук. статей. Одеса : Університет Ушинського, 2023. 203 с.

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», 2023

території або взірцеве місто. Крім свого основного, лексикографічно закріпленого значення астіонім *Київ* містить у контексті прислів'їв та приказок інші різноманітні конотативні нашарування, що імпліцитно висловлюють ставлення людей до світу, довкілля, бере участь у створенні стилістичних фігур і тропів (асоціації-паралелі: *Київ – Краків, Ромни, Львів, Харків*; контрастні опозиції: *Київ – Бровари, Полтава; в огороді бузина, а в Києві дядько*). Самі об'єкти не лише називаються, але й характеризуються колоритно і влучно, що є можливим лише у народних висловах. Враховуючи зазначені фактори, можна зробити висновок про важливість дослідження топонімів у фольклорних текстах, що дає можливість проаналізувати і зрозуміти лінгвоментальні особливості українського народу, його світобачення та світосприйняття.

Література

1. Грінченко Б. Д. Словарь української мови: в 4-х т. Т.2. Київ : Наукова думка, 1996. 588 с.
2. Дорошенко Д. І. Нарис історії України: в 2-х т. Київ : Глобус, 1992. Т. 1–2.
3. Енциклопедія українознавства: в 11-ти т. Київ : Глобус, 1994. Т. 1–2.
4. Круть Ю. З. Топоніміка в етнічній та обрядовій пісенності східних слов'ян. *Народна творчість та етнографія*. 1989. №1. С. 26–28.
5. Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Київ : Либідь, 1993. 207 с.
6. Сучасна українська літературна мова. За ред. М. Ю. Плющ. Київ : Вища школа, 2003. 430 с.

*Тетяна ГОРАНЬСЬКА,
старший викладач кафедри української
та зарубіжної літератур
Університету Ушинського*

ХУДОЖНЯ РЕЦЕПЦІЯ МІФУ ПРО ЦАРЯ ЕДІПА У РОМАНІ М. КУНДЕРИ «НЕВИМОВНА ЛЕГКІСТЬ БУТТЯ»

Постановка проблеми. Однією з провідних тенденцій європейської літератури ХХ ст. є переосмислення культурної спадщини Античності, як у художньому, так і філософському аспектах. У західноєвропейських країнах одним із важливих джерел творчих і духовних шукань стала давньогрецька міфологія, що приваблювала насамперед універсальною, позачасовою природою тем та образів.

Зважаючи на увагу до екзистенційних питань, що постали перед людьми внаслідок зміни політичних режимів, стрімкого наукового прогресу, руйнування колишніх цінностей і традицій, у літературі загострилася проблема пошуків сенсу людського буття, місця людини в світі, а античне сприйняття людського життя як підвладного долі дало ґрунт для роздумів.

Найвідомішим давньогрецьким міфом про роль долі в житті людини є міф про царя Едіпа. Цей сюжет інтерпретувався митцями різних епох, починаючи від авторів давньогрецьких циклічних поем, і закінчуючи сучасними письменниками, поетами і драматургами, які доповнили його новими наративами. Слід зазначити, що в дософоклівській традиції образ царя Едіпа сприймався зовсім по іншому, ніж у часи розквіту давньогрецької трагедії. У фіванському циклі міфів, що розповідали про долю місцевої династії Кадмідів і Лабдакидів, на першому плані була тема родового прокляття, насланого богом війни Аресом за вбивство царем Кадмом його дракона [1, с. 263]. Сюжет фокусується на трагічному житті всіх нащадків Кадма, які мають спокутувати вину за злочини предків.

Софокл першим із давньогрецьких драматургів переніс увагу з долі цілого роду на долю окремої особистості. При цьому в класичній інтерпретації Софокла, що знайшла відображення в трагедіях «Цар Едіп» та

«Едіп у Колоні», тема фатуму, що визначає життя людини не є головною: слово доля застосовується до опису життя Едіпа один раз у фіналі п'єси. Історія героя сприймається автором як втілення парадигми загальнолюдського існування і осмислюється не так у морально-релігійному, як у філософському аспекті. Драматична ситуація пов'язується не зі спробою уникнути пророцтва, а з поступовим розкриттям правди про справжнє становище Едіпа.

На нашу думку, роль Едіпа не пасивна: він не підкорюється виключно долі, а самостійно виборює відновлення справедливості. Героїзм фіванського царя у тому, що він не відступив від розслідування попри гіркоту правди, і стійко прийняв свою участь. Відомий знавець античності В. Пашенко з цього приводу зазначив: «На особистому жорстокому досвіді герой переконується, що неспроможний боротися з Долею. Але він робить усе можливе, щоб піти своїм шляхом, показує силу свого характеру і весь час активно діє» [4, с. 268].

Схожої думки дотримується і український дослідник І. Мегела: «У трагедії Софокла фатальна доля виявляється тільки канвою, на якій поет створює складний і глибокий образ загальнолюдського значення. Трагічною провиною Едіпа стає не «фатальний» злочин (вбивство батька, інцест), а самовпевненість героя. Із розвитком дії трагедії Едіп дедалі більше усвідомлює безглуздість своєї самовпевненості, проте він знаходить у собі сили, щоб спокутувати свою провину і гідно завершити життєвий шлях» [3].

Мотив злої долі стає провідним у давньоримських творах, наприклад у трагедії Сенеки «Едіп». Римський драматург розглядає історію Едіпа з погляду філософії стоїцизму і вважає, що людина є іграшкою в руках сліпого фатуму. Долі протиставлені лише воля та сила духу. Для Сенеки морально-філософський сенс історії Едіпа полягає в тому, що він перейшов міру, дозволена людині, але, понісши кару, зберіг свою людську гідність і прагнув спокутувати провину.

У літературі ХХ ст., що гостро поставила проблему втрати гармонійності та цілісності світу, розпаду особистості і, як наслідок, тотальної несвободи людини, міф про царя Едіпа стає надзвичайно актуальним. Звертаючись до трагедії Софокла, і зберігаючи її сюжетну канву, письменники долучають до традиційного матеріалу нові психоаналітичні, філософські та соціально-політичні сенси. У сучасних інтерпретаціях античного міфу практично нівелюється тема родового прокляття, основна увага зосереджується на трагічній історії особистості, яка намагається відстояти свободу волі у конфлікті з ворожим їй світом.

Така постановка проблеми є притаманною і для роману М. Кундери «Нестерпна легкість буття», у якому міф про царя Едіпа є як рушійним джерелом сюжету, так і основним ідейним сенсом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість видатного чеського письменника Мілана Кундери, зокрема його роман «Нестерпна легкість буття», досліджували чимало критиків та науковців. Серед українських літературознавців потрібно зазначити статті О. Козюри «Образно-стильова палітра та проблематика твору М. Кундери «Нестерпна легкість буття»», О. Бульвінської «Новий роман» Мілана Кундери: теорія і практика», С. Криворучко «Екзистенційні тенденції у творчості Мілана Кундери», О. Палій «Романи Мілана Кундери: проблематика, поетика, наративні стратегії». Проблему інтерпретації міфу про царя Едіпа досліджував І. Мегела у роботі «До проблеми інтерпретації міфу про царя Едіпа в античній трагедії та середньовічній прозі».

Мета статті: дослідити художню рецепцію міфу про царя Едіпа у романі М. Кундери «Нестерпна легкість буття».

Виклад основного матеріалу. Мілан Кундера – видатний чеський письменник та вчений-літературознавець, творчість якого є непересічним явищем сучасної європейської літератури. Він був автором цілої низки романів, оповідань, есе, написаних починаючи з 60-х років ХХ ст. до

нашого часу. Зокрема це такі відомі широкому колу читачів романи як «Жарт», «Вальс на прощання», «Безсмертя».

У своїх політичних поглядах М. Кундера дотримувався антирадянської та антиросійської позиції. Він був активним учасником подій Празької весни. Після введення радянських військ до Чехословаччини в серпні 1968 р. Кундера брав участь у низці демонстрацій та акцій протесту, за що був позбавлений можливості викладати в Академії мистецтв. Його книги було вилучено із чеських бібліотек, публікацію його творів заборонено. Письменник емігрував до Франції, де отримав місце професора в університеті, та продовжив писати літературні та наукові твори.

Найбільшу популярність М. Кундері приніс його роман «Нестерпна легкість буття», який західна критика відносить до кращих зразків сучасної прози. У центрі роману – доля талановитого нейрохірурга Томаша, «інтелектуала», що до певної міри нагадує власну долю письменника. Після розлучення із дружиною Томаш веде «легке» і вільне холостяцьке життя, має улюблену роботу, друзів, численних коханок. Але одного разу доля приводить чоловіка до провінційного містечка, де він знайомиться із молодою офіціанткою на ім'я Тереза, яка невдовзі буде його коханою дружиною. Це знайомство стане поворотним моментом у житті Томаша, своєрідним прологом давньогрецької трагедії.

Лейтмотивом усього роману є думка головного героя, про те, що Тереза – дитина, яку він повинен врятувати: «Томаш знову подумав собі, що Тереза – це дитина, яку покладали в просмолений кошик і пустили за водою. Хіба ж можна дозволити, щоб розбурхана вода забрала кошик, де лежить дитина! Якби фараонова донька не взяла коло берега кошик із маленьким Мойсеєм, то не було б Старого Заповіту і всієї нашої цивілізації! Чимало давніх міфів розпочинається з того, що хтось рятує покинуту дитину. Якби Полібій не підібрав малого Едіпа, Софокл не написав би найліпшої своєї трагедії!» [2, с. 12].

Отже мотив покинутої дитини, використаний Софоклом у трагедії «Едіп-цар», стає одним із провідних мотивів і у романі М. Кундери. Тереза, покинута матір'ю у ранньому віці, понад усе прагне любові і постійно боїться знову опинитися чужою і непотрібною. Томаш кохає Терезу, він сприймає її появу як прояв долі, розуміє її почуття, однак не поспішає позбутися своїх холостяцьких звичок. Водночас він усвідомлює свою відповідальність за щастя дружини, яка потребує його кохання та підтримки.

На початку роману Томаш розмірковує над ідеєю давньогрецького філософа Парменіда, яка полягала у тому, що весь світ розділено на пари протилежностей: «світ-пітьма», «життя-смерть» тощо. На думку філософа бінарна опозиція «легкість-тяжкість» співвідноситься з протиставленням «позитивне-негативне», отже легкість – позитивна, важкість – негативна. Але, чи так це насправді? «Легке» та «важке» – два полюси, між якими проходить життєвий шлях героїв.

Любовна історія героїв розгортається на тлі подій Празької весни 1968 року, коли уряд Чехословаччини спробував трохи лібералізувати комуністичний режим. Проте ця спроба виявилась невдалою. Як іронічно зауважує автор роману, «через кілька місяців росіяни вирішили, що в їхній провінції вільні дискусії зайві, й послали своє військо, щоб за однісіньку ніч окупувати всю Томашеву країну» [2, с. 13]. Томаш і Тереза вирішують емігрувати до Швейцарії, куди його вже давно запрошували на роботу. Здається, що все вирішується прекрасно. Проте у Швейцарії Тереза відчуває себе непотрібною, вона думає, що стала для Томаша тягарем, і приймає рішення повернутися додому. Вдихнувши свободи, але не витримавши розлуки з дружиною, чоловік поїхав за нею, обравши тяжкість життя на батьківщині і відмовившись від легкості швейцарського буття. Він згадує про низку випадковостей, які привели його до провінційного міста, де він познайомився з офіціанткою Терезою. Ця «дитина, яку він вийняв із просмоленого кошика і опустив на берег свого ложа» [2, с. 13–14] позбавила

його життя легкості, але дозволила пізнати справжнє кохання. Так само й Едіпу, випадкові деталі, виявлені в ході слідства, відкрили важкість його злочинів, але стали джерелом прозріння, дозволивши йому дізнатися правду про своє минуле та сьогоднішнє, а також усвідомити сенс життя.

Томаш вважав, що коханцям можуть принести щастя «тільки ті відносини, в яких...жоден з партнерів не зазіхає на життя та свободу іншого», в якому немає місця «агресії кохання» [2, с. 20]. І, тим не менш, він вступив у тривалі стосунки з Терезою. Ставши сімейною людиною, він прийняв на себе важкий тягар, але отримав кохання. Так само й Едіп прийняв на себе відповідальність за мимоволі скоєні злочини, засудивши себе до вигнання, але отримавши при цьому прозріння.

Поворотним моментом у долі головних героїв стає стаття Томаша, написана ним під час Празької весни та викликана його роздумами над долею царя Едіпа. У ній він розмірковує над проблемою провини та відповідальності представників комуністичної влади за численні злочини та переслідування політичних опонентів: «Припустимо, що чеський прокурор, який на початку 50-х років вимагав смертної кари для невинних, помилився, бо йому надала хибні дані таємна поліція й уряд його країни. Але зараз, коли відомо, що звинувачення були безглузді й засуджені до смерті невинні, чи можливо, щоб той прокурор боронив невинність своєї душі й бив себе у груди: моє сумління чисте, я не знав, я ж вірив! Чи не в отому «я не знав, я ж вірив» і криється його непоправна провина?» [2, с. 20]. Тоді Томаш знову згадав історію про Едіпа, який не знав, що одружився зі власною матір'ю, та все ж усвідомивши, що сталося, не вважав себе невинним. У розпачі Едіп виколов собі очі й пішов із Фів, щоб спокутувати свою провину.

Проблеми історичної відповідальності, злочину та покарання, помсти та прощення, порушені у статті, були важливими і для самого Кундери, який повертався до них у багатьох своїх творах. Томаш згадує історію софоклового Едіпа, намагаючись відповісти на запитання, чи винні ті, хто

кинув країну в лихо тоталітарного режиму, якщо вони не розуміли його справжньої сутності.

Словами Томаша автор зазначає, що комуністичні режими у Європі були створені не злочинцями, а ентузіастами, переконаними, що ці режими принесуть загальне благо. Коли комуністи стали вбивцями, вони захищали себе тим, що наче б то самі були обдурені та не знали, до чого приведуть їхні дії. Герой роману був упевненим, що серед комуністів були й обізнані люди, що знали про «жахіття, що творилися в післяреволюційній Росії», але він також розумів, що більшість чеських комуністів дійсно могли не знати про це. Однак Томаш уважав, що головне не те, знали вони, чи ні. Автор поставив питання інакше: «Чи можна вважати людину невинною лише на тій підставі, що вона не знала? Хіба дурень, що сидить на троні, звільнений від усякої відповідальності лише тому, що він дурень?» [2, с. 209].

Герой роману Кундери згадує історію Едіпа та використовує її для аргументації своїх висновків. Він осмислює міф, не маючи сумнівів щодо провини Едіпа і вірності його рішення покарати себе, акцентуючи увагу читача лише на злочині Едіпа, який виколов собі очі і пішов із Фів. На таку ж долю, на його думку, повинні приректи себе комуністи, навіть якщо вони не знали, що творять. Подумки Томаш звертається до них із докором: «...з вини вашого незнання ця країна можливо на віки втратила свободу, а ви кричите, що не відчуваєте за собою провини? Як же ви можете дивитися на справу ваших рук? Як вас не лякає це? Так, чи є у вас очі, щоби бачити? Якби ви були зрячими, вам слід було б засліпити себе і піти з Фів!», – запитує Томаш [2, с. 209–210]. Ці погляди він висловив у дописі, скорочений текст якого був опублікований у відомому часописі та викликав багато дискусій.

Звичайно, комуністи не викололи собі очі, проте Томаш постраждав через висловлену думку. Після повернення до батьківщини йому пригадали цю статтю. Представники комуністичної влади звинуватили його у заклик до терору та вимагали спростування. Герой був поставлений перед

жорстоким вибором: відмовитися від професії лікаря, справи всього свого життя, або принизитися, стати об'єктом глузування тих, хто сам пішов на угоду зі своїм сумлінням, та втратити гідність у власних очах. Томаш відмовився підписати спростування і втратив місце хірурга в лікарні, ставши звичайним терапевтом у приміській клініці.

Через деякий час йому запропонували підписати новий документ, зміст якого був набагато гіршим за попередній: від нього вимагали своєрідного освідчення в любові до комуністичної партії, засудження інтелектуалів, які начебто розпалювали суспільну ворожнечу (по суті таких самих як і він). Томаш знову відмовився, після чого став мийником вікон.

Подібно до Едіпа, який знаходив все більш переконливі докази своєї провини, Томаша закликали підписувати все нові, «обтяжені» тексти, мимоволі випробовуючи його на міцність. Одного разу до нього знову прийшли щодо його статті. Цього разу це був його власний син, якого Томаш не бачив багато років, і головний редактор відомого часопису. Його знову просили підписати документ, але цього разу складений противниками комуністичного режиму. Томаша вмовляли підписати петицію на захист політ'язнів. Цю петицію про їхнє звільнення мали підписати інтелектуали, що залишалися на свободі. Виникало питання: чи зможе завдяки цій петиції відбутися амністія ув'язнених чи, швидше, вона призведе до нових арештів? Так герой роману Кундери опинився перед вибором, подібним до вибору Едіпа, підтримки якого просив кожен із ворогуючих між собою його синів. Томаш вагався, але збирався підписати документ, переслідуючи не політичні, а особисті цілі: він хотів підтримати сина, який просив його про допомогу.

Намагаючись порозумітися з редактором і сином, Томаш згадав про Терезу. Життя коханої жінки, якби він підписав ці папери, було б у небезпеці. Ця думка стала для чоловіка вирішальною: «Томаш не може врятувати політ'язнів, але може зробити Терезу щасливішою. І це йому вдається» [2, с. 266]. Отже він і цього разу не підписав лист, який склали без нього. Так

і Едіп не став приймати сторону жодного зі своїх синів, розуміючи, що цим він не позбавить Фіви від війни.

Тим часом життя у комуністичній Празі стає нестерпним, і подружжя вирішує переселитись до села. Так Томаш із провідного хірурга столиці перетворюється на водія вантажівки. Але саме там особисті стосунки Томаша і Терези набули гармонії. Чоловік нарешті відчуває себе вільним і щасливим. Сільський водій більше не цікавить представників комуністичних спецслужб. Він усвідомлює, що всі пошуки любовних пригод були безглуздими, адже головне кохання його життя знаходиться поряд. Однак, ця ідилія тривала недовго, за деякий час Томаш і Тереза загинули в автомобільній аварії, саме тоді, коли нарешті прозріли, усвідомлюючи у чому полягав сенс їхнього життя.

Висновки. Таким чином, рецепція античного міфу у романі М. Кундери «Нестерпна легкість буття» є засобом, за допомогою якого автор аналізує актуальні проблеми сьогодення, що відображають світогляд і систему цінностей сучасної людини, і закликає сучасників до саморефлексії, активної життєвої позиції та уваги до моральних категорій буття.

Література

1. Антична література : Підручник для студ. педагог. ін-тів. / за ред. А. А. Тахо-Годі. Київ : Вища школа, 1976. 439 с.
2. Кундера М. Нестерпна легкість буття / пер. з фр. Л. Кононович. Львів : Видавництво Старого Лева, 2019. 320 с.
3. Мегела І. До проблеми інтерпретації міфу про царя Едіпа в античній трагедії та середньовічній прозі. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1211>. (дата звернення: 24.05.2023).
4. Пащенко В., Пащенко Н. Антична література: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Либідь, 2008. 718 с.